

АКАДЕМИК
Ш.Ш. СӘРСЕМБИНОВТЫҢ ЕСІМІН
АРДАҚТАУ ТУРАЛЫ

Физика – математика ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА-ның академигі, профессор Шәмші Шәріпұлы Сәрсембинов 1944 жылы маусым айының аяғында Алматы облысының Түрген ауылында дүние есігін ашып, балалық және жастық шағын Талдықорған қаласының маңындағы Елтай және қазіргі Балпық би ауылдарында өткізеді. Сол жерде орта мектепті үздік тамамдап, 1962 жылы С.М. Киров атындағы (қазіргі әл-Фараби атындағы) Қазақ мемлекеттік университетінің физика факультетіне қабылданады. Келесі жылдың күзінде сол кездегі тәртіп бойынша ол көптеген жастармен бірге Кеңес Әскерінің қатарына шақырылады. Әскери міндетін жас Шәмші Солтүстік және Балтық теңіздерінде Әскери-теңіз флотының кемелерінде абыроймен өтеп, екі жылдан кейін сүйікті университетіне қайта оралып, жаңадан ашылған қатты денелер физикасы кафедрасының құрамында білімін жалғастырады. Сол кездегі оның ғылыми жетекшісі осы кафедраның тұңғыш меңгерушісі, кезінде Германияда әлемге әйгілі К.Рентгеннің ғылыми мектебінен тәлім алған, академик А.Ф.Иоффемен бірге істеген академик М.И.Корсунский болып еді. Шәмшінің үлкен физикалық ғылымға араласуы да сол кезден басталды. 1969 ж. университетті үздік бітірген Шәмші Шәріпұлы физика факультетінің деканы профессор С. Исатаевтың араласуымен және тікелей қолдауымен Ленинград қаласына, сол А.Ф. Иоффе атындағы әйгілі Физика-техникалық институттың аспирантурасына жолдама алады. ҚСРО Мемлекеттік сыйлығының екі дүркін лауреаты профессор Б.Т.Коломийцтің жетекшілігімен жүргізген зерттеу жұмыстары Шәмші Шәріпұлына 1973ж. осы Институтта физика-математика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін қорғауға мүмкіндік туғызады. Содан бері ол өзі бітірген университетте ассисент, аға оқытушы, доцент болып қызмет істейді. 1974 ж. Шәмші Шәріпұлы кезінде өзі тамамдаған қатты денелер физикасы кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалады. Материалдық базасы Қазақ ССР Ғылым академиясының Ядролық физика институтының бір зертханасы деңгейінде құрылған кафедраны факультетке көшіру, кафедрадағы оқу үрдісін жаңадан ұйымдастыру, оның оқу-ғылыми базасын техникалық жаңа үлгілермен жабдықтау, ғылыми зерттеулер мен ізденістер жүргізу, әлемдік деңгейдегі ғылыми конференцияларға қатынасып, қызықты баяндамалар жасау, осының бәрі Шәмшінің есімін баршаға паш етуге және 1983ж. оған Леинградтың М.И.Калинин атындағы Политехникалық институтының диссертациялық кеңесінің отырысында физика-математика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертация қорғауға негіз болды. Келесі жылы оған профессор лауазымы беріледі және ол физика факультетінің деканы болып сайланады. 1991-94 жылдар арасында осы университеттің проректоры, 1995ж. ҚР ҰҒА-ның мүше-корреспонденті, 2000 ж. – академигі болып сайланады.

Сол аралықтар Ш.Ш. Сәрсембинов үшін айрықша қымбат кезеңдер еді. Ғылымдағы адамның ауруы да, емі де-өзі таңдап алған ғылымы. Бүкіл саналы ғұмырын ғылымға арнаған Шәкең ту басынан жақсы ортаға, жаны жайсаң жандарға кез болды, өнегесінен үйренді, шапағатына бөленді, небір қыйын кезеңдерде қолдау тауып, іс-әрекетіне демеу тапты. Кең парасатты, кемел ойлы азаматтардың ғылымға деген адалдық қасиеттерін бойына терең сіңіре білді. Заман азып, заң өзгеріп, құбылмалы өмір жыл сайын аумалы-төкпелі кезеңді өткеріп жатқан кездері де ол өзіне тән абзалдық пен дархандықтан бір сүйем ауытқымай, асып тасымады, жылағанды жұбатып, күйзелгенді демеумен болды. Мансапқорлық, дөрекілік, оспадарлық, менмендік секілді оғаш қылықтардың барлығы Шәкең үшін мүлдем жат дүние еді. Ол ешқашанда қолында бар жалғыз бағалы дүние-ғылымды саудаға салуды, бастыққа жағымпаздандуды білмеді, тіпті іздемеді де. Шәкең үшін ең қымбат нәрсе-тәңірдің сыйға берген жасампаздық талантын одан әрмен дамыту және оны жарқырата отырып, шапағатын басқа жұртқа да жеткізу, өзі шыққан биікке өзгелерді шығару. Бар байлық пен бақыт сонда деп санаған Шәмші Шәріпұлын дүниенің таршылығы мен тапшылығы, тұрмыстың қиындығы қоғамның, сүйікті ғылымның қажетіне жарау мақсатынан ешқашанда жаңылта алмады, кісіліктің төрінен, білімнің биігінен, ғылымның шыңынан көріне білді, нәтижесінде еңбегі елеулі, атағы атулы болып, өзі физика ғылымының ар-ожданына айналды. Оның жетекшілігімен кафедраның базасы нығайып, ғылыми-зерттеу жұмыстары жан-жақты қолдау тауып, халықаралық қатынастары кеңейіп, әлемге танымал болды және университет құрамындағы ең мықты, алдыңғы қатардағы кафедраға айналды. Кафедраға алыс шет елдерден (АҚШ, Жапония, Германия) көптеген танымал ғалымдарының келіп студенттерге дәріс оқуы, кафедраның мамандарының өзі де алыс-жақын шет елдерге сол мақсатпен қатынасуы жиі-жиі орын ала бастады. Шәмші Шәріпұлының өзі де бірнеше рет АҚШ, Германия, Франция, Жапония, Корея секілді өркениетті елдің студенттері мен ғалымдарының алдында талай дәріс берді. Шәкеңнің жетекшілігімен көптеген ғылым кандидаттары мен докторлары дайындалып, өзі үздіксіз жетекшілік еткен 34 жыл ішінде 700-ден астам студенттер кафедраның бағыты бойынша білікті маман болып шықты. Олардың арасынан шыққан ғылым кандидаттары мен докторларының өздері бір төбе. Қазақстан жоғарғы оқу орындары оқыту жүйесінің жаңа бағытына көшкен кезде, алғашқылардың бірі болып магистрлер мен PhD-докторларды дайындап, өмірге жолдама берген де Шәкең еді.

Әрине, Шәмші Шәріпұлының ғылыми бағыттарын естелік ретінде дайындалған қысқа мақалада саралап өтіп, жан-жақты терең баға беру мүмкін емес. Академик Ш.Ш. Сәрсембиновтың 1994 ж. ҚР ҰҒА жариялаған суперидеялар конкурсына қатынасып, лауреат атанғанын, ғылымды дамытуда қосқан айрықша үлесі үшін ғалымдарға берілетін Мемлекеттік стипендияның иегері болуын, Еуропалық халықаралық «INTAS» ғылыми қорының штаттағы сарапшысы (эксперт) болғанын, ҚР Жоғары аттестациялау Комиссиясы физика және энергетика саласы бойынша құрған Ғылыми кеңестің төрағасы болып істегенін, ҚР Білім және Ғылым министрлігі іргелі ғылымдар саласы бойынша жарияланған конкурста «Конденсірлі орталарда орын алатын құрылымдық-фазалық түрлендірулер мен қалыпты емес процесстер», «Қасиеттері алдын-ала тағайындалған материалдарды өндіру әдістері», «Жартылай өткізгіштердегі радиациялық ақаулардың туындау физикасы және құрылымдық-фазалық өзгерістер» және т.б. көптеген ғылыми жобалардың орындалып, физика ғылымының өркендеуіне айрықша үлес қосуын, 300-ге жуық ғылыми еңбектерінің, көптеген ірі-ірі монографиялар мен оқулықтардың жарық көруін, 4 ғылым докторының, 13 ғылым кандидаттарының дайындалуын айтса да жеткілікті. Артында қалған біз бүгіндері Шәкеңнің жетекшілігімен орындалған аталмыш жұмыстардың орындалуында аздаған болса да үлесіміздің бар екенін мақтан етеміз.

Менің пайымдауымша, ғылымға келген жастар Шәкеңнің жәй білгіш адам емес, үнемі ізденіп, оқып, оқығанын бойына сіңіріп, мұқият жинақтап, жинақтағаннан міндетті түрде бір нәтижеге қол жеткізетін білімпаз, дана, ірі маман-ғалым ретінде танитын. Табиғат сыйлаған

оның аса сезімталдығы, нәзік түсінгіштігі, алуан сырлы таланты, жан сұлулығы, иман жүзділігі, осының барлығы – алыптың қайратын сыйғызған Шәкеңнің тұлға бойыннан қандай жағдайда болмасын, үнемі байқалып тұратын айрықша үйлесімділіктің белгілері еді. Шәкеңнің сырт келбетінің өз-тұнып тұрған және әркімде кездесе бермейтін ғажайып этика мен эстетика болатын. Оларды сипаттап берудің өзі талай уақытты қажет етеді. Өмірінің соңғы күндері ол өзара қарама-қайшы екі сезімнің құшағында жүретін: біреуі үміт пен күдік, екіншісі – ақиқат пен жалған. Солай бола тұра, ол ешқашанда өзінің мүддесі үшін шындықты аттап қиянатқа бармаушы еді. Түбінде үміттің ақталып, ақиқаттың әйтеуір бір жеңетіне сенімді болатын. Кейде *«Ақиқат жеңсе де, өмірден түңіліп барып жеңеді, бірақ түбінде бір жеңеді»*- деп отыратын. Оның себебін Шәкеңмен бірге жүрген ізбасар серіктері ғана жақсы түсінетін. Бүгін сол аяулы Азаматтың бұл жалған дүниеден озғанына бір жыл толуына байланысты арманда кеткен мақсатын айтпасақ болмас деп ойлаймын. Үкімет тарапынан ғылым және техника саласы бойынша Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты атағын алу үшін 2007ж. жарияланған конкурсқа қатысу мақсатымен қызу жұмысты бастап кеткен Шәкеңнің үміті зор еді. Оған жан-жақтан келген, алыс және жақын шет елдерден әлемге танымал ғалымдардың жіберген қолдау пікірлері айғақ болатын. Бірақ әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің сол кездегі басшысы Т.Қ.-мырза, алдын-ала берген өзінің екі бірдей уәдесіне опасыздық жасап, Шәкеңнен дайындап отырған жобасын ұсынбауды талап етті. Бұның себебін сол конкурсқа өзінің қатынасатындығымен және оның жобасы әркімнің қолы жете бермейтін пәрменді бір тұлғадан қолдау тауып отырғанымен түсіндірді. *«Тоқпағың мықты болса, киіз қазық жерге кіреді»*-демекші, «мықты» қазақтың тегеурініне қарсылық көрсетуді өзіне ар санаған Ш.Ш. Сәрсембинов, іштей қанша қиналса да, кейін шегінуге мәжбүр болды. Ал «мықты тоқпақтың» сол жолғы әрекетінен ештеңе шықпағанынан құлағы түрік ғылыми жұртшылық толық хабардар болса керек. Осындайда бір данышпанның *«Жоғалтуға болмайтын, жоғалтсаң қайтып оралмайтын ұят деген айрықша бір құндылық бар және жер басып жүру үшін де, тіпті көрде тыныш жату үшін де ұят қажет»* - деген өсиет сөздері амалсыз ойға оралады.

Өкінішке орай, үмітінің ақталып, күдігінің сейіліп, ақиқаттың түбінде бір жеңетініне көзі жете алмай, сондай асыл Азамат небәрі жарты жылдан кейін, 64 жасында бұл опасыз дүниемен хош айтысты. Әрине, өлмеу қолдан келмейді, ол-Жаратушының ісі, бірақ артында өлмейтін дүние қалдыру-біреу болмаса біреудің қолынан келеді. Өйткені ұлы адамда бір ғана мақсат бар, ол-өлгеннен кейін де өмір сүру. Шәмші Шәріпұлы да сондайлардың қатарына жатады. Бүгіндері сол үмітін, сол күдігін Шәкең артындағы сіздер мен біздерге аманат етіп қалдырған секілді болады да тұрады. Сондықтан Шәкеңнің есімі әл-Фараби атындағы университеттің, әсіресе, осы университеттің физика факультетінің тарихында алтын әріптермен жазылуы тиіс. Соның белгісі ретінде мен Университет басшылығының және ғылым сүйер қауымның назарына төмендегі шараларды жүзеге асыруды ұсынғым келеді:

1. Республикалық тұңғыш нанотехнология зертханасының ашылуына айрықша еңбек сіңірген, оған өмірінің соңғы күндеріне дейін жетекшілік жасап келген Шәкеңнің есімі осы лабораторияға берілсе;
2. Физика факультеті ғимаратының және тұрған үйінің сыртына, көрнекі жерге Шәкеңнің суреті, аты-жөні жазылған тақта орнатылса;
3. Қаршадайынан, яғни мектептен кейінгі саналы өмірінің барлығы байланысты болған Физика факультетінің бір аудиториясы арнайы жөндеу-жабдықтау жұмыстарынан өткізіліп, оған да Шәкеңнің есімі берілсе;
4. Қазақтың ең ірі білім және ғылым ордасы болып саналатын әл-Фараби атындағы университетке өзінің құрметті Азаматы үшін арнайы 3 (үш) стипендия тағайындау оның бюджетіне айтарлықтай нұсқан келтіре қоймас деп ойлаймын. Сол

стипендияның біреуі Шәкең 34 жыл бойы үздіксіз басқарып келген кафедраның соңғы курстағы үздік студентіне, екіншісі – магистрантына, үшіншісі – докторантына жыл сайын жаңадан өткізілетін конкурстың жеңімпазы ретінде салтантты түрде тапсырылатын болса;

5. Шәкеңнің есімін еске алу мақсатымен факультет ұжымы жыл сайын мектеп оқушылары мен студенттер арасында «Жас физиктер мектебі» және екі жылда бір рет «Сарсембинов оқулары» тақырыбындағы ғылыми конференцияларды өткізуді дәстүрге айналдырса және білім мен ғылымды дамытуда маңызы зор осы шараға Сіздер мен біздер ешбір қалтқысыз қатынасатын болсақ – нұр үстіне нұр, ал Шәкеңнің аруағы әсте разы болар еді. Егер түсіне білсек, мұның өзі білім мен ғылымды ардақтаушы жастар үшін үлкен бір ғанибет, тағлымдық маңызы зор мәселеге ауысары сөзсіз.

Осы ұсыныстар туралы әл-Фараби атындағы университеттің қазіргі басшылығы хабардар болғанына біраз уақыт өткенімен, атқарылып жатқан жұмыстар көңіл толықтырарлықтай емес. Әзірге өзі тәрбиелеген кафедра мүшелерінің және факультет ұжымының күшімен Шәкеңе арналған тұңғыш халықаралық ғылыми конференция ғана ұйымдастырылды.

*Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тұңғыш құрметті
кафедра меңгерушісі, Еуропа жаратылыстану
ғылымдары академиясының академигі,
физика-математика ғылымдарының докторы, профессор*

Қ.М. Мұқашев